

MUHAMMED BAHTİYÂR HALACÎ

larını Ganj nehrinin güneyi, kuzeyi ve doğusunu esas almak üzere üç ana bölgeye ayırması (bu idarî yapı daha sonraki sultanlıklar tarafından da muhafaza edilmiştir) Bengal ve Bihâr'da hayat seviyesinin yükselmesine zemin hazırlamış ve özellikle ticareti arttırmıştır. İbn Battûta'nın bölgeyi "çeşitli güzellikler barındıran dünyanın en ucuz yeri" şeklinde tanımlaması da (*er-Rihle*, s. 610) bunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 422-431; a.e.: *A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindustan* (trc. H. G. Raverty), New Delhi 1970, I, 517-520, 548-573; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 610; *The History of India* (ed. H. M. Elliot - J. Dowson), London 1869, II, 305-314; *Cambridge History of India: Turks and Afghans* (ed. T. W. Haig), Cambridge 1928, III, 42-50; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, I, 273-274; S. P. B. Nigam, *Nobility under the Sultans of Delhi: A. D. 1206-1398*, Delhi 1968, s. 23-26; Khaliq Ahmad Nizami, "The Conquest of Northern India 1192-1206", *CHIn.*, V, 171-178; Muhammad Mohar Ali, *History of the Muslims of Bengal*, Riyad 1985, I/A, s. 49-87; I/B, s. 693, 700-701, 737, 760, 928, 936, 971; R. M. Eaton, *The Rise of Islam and Bengal Frontier 1204-1760*, Berkeley 1993, s. 28-34; P. L. Gupta, "On the Date of the Horseman Type Coin of Muhammad bin Sam", *Journal of the Numismatic Society of India*, sy. 38 (1973), s. 81-87; M. Hidayet Hosain, "Muhammed Bahtiyar", *IA*, VIII, 493; C. E. Bosworth, "Muhammed Bakhtiyar Khalidji", *EP* (Ing.), VII, 433; Enver Konukçu, "Bengal Sultanlığı", *DIA*, V, 438; a.m.f., "Halaciler", a.e., XV, 227; "Bahtiyâr Halji İhtiyaruddin Muhammad", *Encyclopaedia of Muslim Biography, India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Sing), New Delhi 2001, II, 73-78.

AZMİ ÖZCAN

MUHAMMED el-BÂKİR

(محمد الباقر)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali
b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib
(ö. 114/733 [?])

İsnâaşeriyye'nin beşinci
ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı.

3 Safer veya 1 Receb 57 (16 Aralık 676 veya 10 Mayıs 677) tarihinde yahut bundan bir yıl önce Medine'de doğdu. Babası Kerbelâ Vak'ası'ndan sağ kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, annesi Fâtıma bint Hasan'dır. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunudur. Bâkır lakabı, "bâkırül-ilm" tamlamasının kısaltılmış şekli olarak "ilmi yapıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi" anlamına gelir. Zaman zaman Şâkir, Emin, Hâdî ve Şebih lakaplarıyla da anılır.

miştir. Sonuncu lakap onun Hz. Peygamber'e benzemesinden dolayı verilmiştir. Küçük yaşta Kerbelâ Vak'ası'na (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) şahit olan Muhammed, İmâmiyye rivayetlerine göre çocukluk devresinde iken ashaptan Câbir b. Abdullah tarafından Resûl-i Ekrem'e benzerliği dolayısıyla tanınmış ve kendisine Resûlullah'ın selâmları iletilmiştir (Küleynî, I, 469-470; İbn Bâbeveyh, I, 233; Tabersî, s. 263). Bu olay onun ileride imam olacağına işaretlerinden biri kabul edilmektedir. Hayatının büyük bir kısmını Medine'de geçiren Muhammed el-Bâkır babasından önemli ölçüde faydalandı. Ayrıca Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbilerle Saîd b. Müseyyeb ve Muhammed b. Hanefiyye'den hadis naklettiği gibi başta büyük dedesi Ali b. Ebû Tâlib olmak üzere ulaşamadığı diğer ashaptan gelen bazı hadisleri mürsel olarak rivayette bulundu. Bu tür rivayetlerinden yedisini Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (I, 77-80, 90, 101, 103), onu da Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde (II, 22, 428, 588; III, 144, 163, 173, 516, 568; IV, 22, 345) yer almaktadır.

94'te (712-13) veya bir yıl sonra babasının ölümü üzerine el-İmâmet görevini üstlenen Muhammed el-Bâkır, ilmî çalışmalarını sürdürmesi yanında Emevîler'e karşı babasının uyguladığı sükûnet politikasını izledi; yönetimle mücadele etme hususundaki düşüncelere katılmadığı gibi dolaylı olarak da destek vermedi. Bu sebeple kardeşi Zeyd b. Ali'nin düşüncelerini onaylamadığı ve zaman zaman onu uyardığı bilinmektedir. Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'le hac esnasında Mekte'de karşılaşan ve onun huzurunda Abdullah b. Ömer'in âzatlı kölesi Nâfi' ile yaptığı münazarada (Küleynî, VIII, 120-122) galip gelen Muhammed el-Bâkır, Basra fakihlerinden Katâde b. Diâme, Kâdî Ömer b. Zer, Mu'tezile ileri gelenlerinden Amr b. Ubeyd, Nâfi' b. Ezrak ve oğlu Abdullah, Tâvûs el-Yemânî, Muhammed b. Münkadir ve Ebû Hanîfe ile de münazaralarda bulundu (Şeyh Müfid, s. 264-265; Meclisî, XLVI, 347-359; A'yânü's-Şî'a, I, 652-654). Bazı Şii kaynakları, Muhammed el-Bâkır'ın Abdullah b. Nâfi' b. Ezrak'la yürüttüğü tartışmaların yerine 65 (685) yılında ölen Nâfi' b. Ezrak'la yaptığı münazarada onu mağlûp ettiğini naklederse de Nâfi'in bu sırada en çok seviz yaşında olan bir çocukla münakaşaya girmesi mümkün değildir. Ayrıca Şii kaynaklarında Ebû Hanîfe ile tartışmalarında onu müşkül durumda bıraktığı kaydedilir.

dilmekle birlikte Hanefî kaynaklarında Ebû Hanîfe'nin Bâkır'ın öğrencilerinden olduğu, onun da Ebû Hanîfe hakkında övücü beyanlarda bulunduğu bildirilmektedir (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, I, 38; Bezzâzî, II, 37-38, 79). Bu arada Muhammed el-Bâkır'ın halife Hişâm tarafından Şam'a çağrıldığı ve burada çeşitli münazaralara katıldığı belirtilmektedir. Şam'da Hişâm ile karşılaşınca sıkıntıya uğrayan, hapsedilen veya kötü şartlar altında Medine'ye gönderilen Muhammed el-Bâkır, daha önce Medine'de Ömer b. Abdülazîz'le görüşmesinde ondan iyi muamele görmüş ve Fedek hurmalığının Ali neslinin mülkiyetine intikal ettirilmesini sağlamıştı. Kendisine mehdî olup olmadığı sorulduğunda bu iddiayı reddetmiş, mehdînin Ömer b. Abdülazîz'den başkası olmayacağını ima etmişti (İbn Sa'd, V, 322). Ayrıca Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu Sa'd el-Hayr ile yazıştığı, gönderdiği iki mektupta ona Peygamber ailesine mensup bir Emevî olarak iltifat ettiği görülmektedir (Küleynî, VIII, 52-57). Şii şair Küseyyir Azze'nin Medine'de defin merasimine katılan Muhammed el-Bâkır (105/723), huzurunda kendisini öven bir başka Şii şair Kümeyt'i de ödüllendirmiş ve ona Emevîler'i methetmek için izin vermiştir.

Muhammed el-Bâkır 114 yılının Zilhicce ayında (Ocak-Şubat 733) Medine'de vefat etti ve Baki' Mezarlığı'na defnedildi. Bazı rivayetlerde ölüm tarihi 1-4 yıl sonra gösterilmektedir. Ümmü Ferve bint Kâsım, Ümmü Hakîm bint Esed ve iki ümmüveler hanımından yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Ölümüyle birlikte ortaya çıkan vâkife firkalarından Bâkiriyye grubu, Câbir b. Abdullah'ın kendisine Hz. Peygamber'den selâm getirdiği yolundaki rivayete dayanarak onun beklenen mehdî olduğunu, ölmediğini, yeryüzüne tekrar döneceğini ileri sürmüştür (Bağdâdî, s. 59-60; Şehristânî, I, 165-166; Meclisî, XLVI, 223-228) bu telakki uzun süre devam etmiştir. Sünnî ve Şii kaynaklarının büyük bir âlim olduğu konusunda ittifak ettiği Muhammed el-Bâkır'dan başta oğlu Ca'fer es-Sâdik, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Dînâr, Ebû İshak es-Sebî, İbn Şihâb ez-Zühri, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Rebiâtü're'y, Leys b. Ebû Süleym, İbn Cüreyc, A'meş, Evzâi, Meymûn el-Kaddâh gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur (Zehebî, IV, 401-402). İbn İshak'ın sîre rivayetleri hususundaki önemli kaynaklarından biri olan ve Kerbelâ hadisesiyle ilgili bazı nakilleri Taberî'den yer alan (*Tarih*, V, 346-351, 389-390) Muhammed el-Bâkır, Nesâî'ye göre

Medine'deki ilk fıkıh âlimlerinden biridir. Sünnî hadis kaynaklarında az sayıda rivayetlerine yer verilen Bâkır'dan gelen hadisler daha çok süfî çevrelerce rağbet görmüştür.

Şii rivayetlerinde Muhammed el-Bâkır, Şii-dinî ve hukukî öğretilerin başlatıcısı ve daha sonra oğlu Ca'fer'le birlikte İmâmiyye Şiâsi'nin kurucusu olarak gösterilir. Küleyni'nin nakline göre (*el-Uşûl*, II, 20) Şii-ler helâl ve haramın neden ibaret olduğunu, hac ibadetinin nasıl ifa edileceğini Bâkır'dan öğrenmişlerdir; ileride ortaya çıkacak İsnâaşeriyye Şiâsi'nin temel düşünceleri de onun görüşleri çerçevesinde formüle edilmiştir. İmâmetin Hz. Peygamber'den Ali'ye, ondan diğer imamlara nasla intikali, her imamın kendisinden sonraki imamı tayin etmesi, bütün imamların Fâtıma neslinden geleceği, imamların özel bir ilme ve mutlak otoriteye sahip buldukları, imamın düşmanlarıyla mânevî ilginin kesilip takıyyeye müsaa-de edilmesi, müt'a nikâhının meşruiyeti, abdestte mestler üzerine meshetmenin yasaklanması gibi hususlar Muhammed el-Bâkır'a dayandırılmaktadır. Onun öğretileri doğrultusunda gelişen İmâmi te-lakkinin ictihada değil, nakle önem verdiği anlaşılmaktadır. Muhammed el-Bâkır, çeşitli kelâm meselelerinde müstakil düşüncelere sahip olan ve bu konularda kendisiyle tartışan öğrencilerinden Zürâ-re b. A'yen'e müminle kâfir arasında orta bir yer bulunmadığını belirtmiştir (Küley-nî, II, 402-403). Diğer bir öğrencisi olup muhalifleriyle tartışırken imamın ortaya koyduğu deliller yerine kendi delillerini kullanan Muhammed b. Tayyâr'ın bu tavrı kabul görmemiştir (Berkî, I, 213). Birçok öğrencisi onun ifadelerini rivayet koleksiyonları tarzında kaydetmiş, bu da İmâ-mî fıkıhının temellerini teşkil etmiştir.

Muhammed el-Bâkır zamanında bilgi ve otoritelerini kendisinden aldıklarını iddia eden bazı müfrit Şii-ler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Küfeli Ebû Mansûr el-İclî'dir. İclî, kendisinin Bâkır'ın peygamberi ve ölümünden sonra vasîsi olduğunu ilân etmiştir. Yine 70.000 gizli rivayete mazhar oldukları ileri sürülen Mugire b. Saîd el-İclî, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî ve Hamza b. Umâre el-Berberî de onun yaşadığı dönemde Kûfe aşırılarının başında yer almış ve Muhammed el-Bâkır bu kişilerle bir ilgisinin bulunmadığını açıklamak zorunda kalmıştır.

Kardeşi Zeyd ile samimi ilişki içinde bulunduğu bilinen Muhammed el-Bâkır onu Emevîler'e karşı gerçekleştirmek is-

tediği, hazırlıkları iyi yapılmamış bir isyan hareketinin fayda vermeyeceği yolunda ikaz etmiştir. Bu arada öğrencilerinden bir kısmının ve özellikle Ebû'l-Cârûd'un Zeydiyye'ye intikal ettiği ve hocasının bazı düşüncelerini ilk Zeydî toplumu içinde yaydığı bilinmektedir. Bu sebeple daha sonraki Zeydî müelliflerince imam kabul edilmemesine rağmen büyük bir ilmî otorite olarak benimsenmiştir.

Sünnî kaynakları, Muhammed el-Bâkır'ı Medine'deki Sünnî ilim çevresinde muhafazakâr, güvenilir bir râvi olarak görür. Rivayete göre Muhammed el-Bâkır, Ehl-i beyt içinde günahı şirk kabul eden, rec'a-ta inanan ve Ebû Bekir ile Ömer'e dil uzatan kimselerin bulunmadığını, kendisinin bu iki sahâbiye karşı sevgi duyduğunu ve onların hidayet imamı olduklarını beyan etmiş, bunun yanında Hz. Hüseyin'in intikamını alma bahanesiyle ortaya çıkan Muhtâr es-Sekaffî'yi yalancı diye nitelendirmiştir (İbn Sa'd, V, 321; Zehebî, V, 402). Buna karşılık Muhammed el-Bâkır'ı mâsum imam olarak kabul eden Şiâ onun bilgilerinin tamamen ilâhî kaynağa dayandığını, kardeşi Zeyd b. Ali'nin Emevî-ler'le mücadelesi esnasında öleceği ve Ebû Ca'fer el-Mansûr'un Abbâsî halifesi olacağı gibi geleceğe yönelik hadiseleri haber verdiğini ileri sürmüştür, Bâkır'ın hayvanların dilinden anladığını ve körleri iyileştirme gibi mu'cizeleri bulunduğunu iddia etmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın dinî konularda-ki beyanları öğrencilerinin teliflerinde yer almışsa da ona nisbet edilen en önemli eser *Tefsîru Ebi'l-Cârûd* adıyla bilinir. Kendisinin bu öğrencisine yazdığı, ondan da Ebû Basîr'in rivayet ettiği eserin muhtevası (İbnü'n-Nedîm, s. 36), kısmen Ali b. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî'nin tefsirine dercedilmiş olarak muhafaza edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, "bkr" md.; *el-Müsned*, I, 77-80, 90, 101, 103; İbn Sa'd. *et-Tabakât*, II, 20; V, 320-324; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 116; Berkî, *el-Mehâsin* (nşr. Celâleddin el-Hüseyinî), Tahran 1370, I, 213; Ya'kûbî, *Târih*, II, 305, 320-321; Sa'd b. Abdullâh el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 33, 37, 44, 46, 71, 75, 77; Nevbahtî, *Firaku's-Şi'a*, s. 25, 30, 34, 38, 50, 52, 54; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), V, 346-351, 389-390; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 9, 14, 18, 23, 24, 26; Küleyni, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, I, 469-472; II, 20, 402-403; VIII, 52-57, 120-122; İbn Bâbeveyh, *'İlelü's-şerâ'if*, Necef 1385, I, 233; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 36; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), II, 22, 428, 558; III, 144, 163, 173, 516, 568; IV, 22, 345; Şeyh Mü-

fid, *el-İrşâd*, Beyrut 1399/1979, s. 261-270; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 59-60; Şehris-tânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 165-166; Tabersî, *'İlâ-mü'l-verâ' bi-'âlâmi'l-hüddâ'* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1399/1979, s. 259-265; Muvaf-fak b. Ahmed el-Mekki, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, I, 38; İbn Şehrâşûb, *Menâkıbü âli Ebi Tâlib*, Necef 1356/1976, III, 313-342; Zehebî, *'Âlâmü'n-nübelâ'*, IV, 401-402; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 37-38, 79; Meclisî, *Bihârü'l-enuâr*, Beyrut 1403/1983, XLVI, 212-367; *'Âyânü's-Şi'a*, I, 651-659; M. Beyyûmî Mehrân, *el-İmâme ve Ehlü'l-beyt*, Beyrut 1995, s. 17-71; E. Kohlberg, "Muhammad b. 'Ali Zayn al-'Abidin", *ELI* (Ing.), VII, 397-400; W. Madelung, "al-Bâqer, Abû Ja'far Mohammad", *EI*, III, 725-726; Hasan Târimî, "el-Bâkır, Muhammed b. 'Alî", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1375/1996, I, 624-633.

☞ MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED BÂKİR YEZDÎ

(محمد باقر يزدي)

(ö. 1047/1637'den sonra)

Matematikçi-astronom.

Hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiç bilgi bulunmayan Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidin Yezdî, Şah I. Abbas ve Şah Safî dönemlerinde İran'da yetişmiş klasik İslâm matematiğinin son büyük temsilcilerinden biridir. Bazı kaynaklarda Bahâeddin el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) öğrencisi, bazılarında ise hocası olarak gösterilen Yezdî (*'Âyânü's-Şi'a*, IX, 181), *'Uyûnü'l-hisâb* adlı eserinde Ciyâseddin Cemşid el-Kâşî'nin *Miftâhu'l-hisâb*'ına zengin katkılarda bulunan matematikçi sıfatıyla dikkat çeker. Ne zaman vefat ettiği bilinmemekle beraber *'Uyûnü'l-hisâb*'ı 1047'de (1637) tamamladığı ve 1069-1075 (1659-1664) yılları arasında telif edilen *Rebiü'l-müneccimin*'de kendisinden rahmetle söz edildiğine göre (Ebû'l-Kâsım Kurbânî, s. 436, 438), bu tarihler arasındaki bir yılda ölmüş olmalıdır.

Yezdî'nin matematiği, tevarüs ettiği Semerkant matematik-astronomi okulunun birikimi üzerine kurulmuştur. Onun özellikle hesâb-ı Hindî temelinde algoritmik hesâbı, Osmanlı coğrafyasındaki çağdaşı Ali Efendi'ye (İbn Hamza) benzer biçimde en son sınırlarına ulaştırdığı görü-lür. Bu çerçevede Cemşid el-Kâşî'nin ondalık kesirler konusunda yaptıklarını Ta-kıyyüddin er-Râsîd'in seviyesinde olmasa da dikkate almıştır. Yezdî'nin en önemli başarısı sayılar teorisindedir. Dest sayılar konusunda Sâbit b. Kurre'den başlayıp Kemâleddin el-Fârisî ve İbnü'l-Bennâ üzerinden o güne ulaşmış çalışmaları sürdür-